

Трансформація «санаторійного тексту» у творчості Лесі Українки

У статті обґрунтовано застосування поняття «санаторійний текст» до творчості Лесі Українки. Тяжка хвороба і необхідність частого перебування у лікувальних закладах протягом усього життя створили біографічне підґрунтя для численних текстів відповідної тематики, переважно епістолярного жанру, але також і художніх. **Мета** розвідки – реконструювати «санаторійний текст» Лесі Українки на матеріалі епістолярію та художньої спадщини. Її листи демонструють формування дискурсивного простору хвороби – читач бачить, як епізоди лікування вплітаються в автонарацію ідентичності. **Теоретичним підґрунтям** дослідження стали концепції «санаторійного тексту» Є. Герльта та «гетеротопії» М. Фуко. Методологію дослідження доповнюють елементи наратологічного та біографічного методів.

Результати. Досвід і спостереження, зроблені під час «подорожей за здоров'ям», є важливою частиною біографії Лесі Українки. Фрагменти листування, які стосуються хвороби, показують стиль життя в тіні хвороби. Хвороба створює навколо пацієнта мережу гетеротопічних пунктів (М. Фуко), які заперечують правила, що діють зовні, у світі здорових, викликають відчуження від раніше обжитих, освоєних мовою місць біографії. Лікарня, санаторій, вілла, населена курортниками в лікувально-оздоровчій місцевості, – усі ці місця перебування характеризуються специфічним використанням простору, вони нав'язують певні правила поведінки.

У статті зокрема проаналізовано оповідання Лесі Українки *Місто смутку*. У ньому показано процес відокремлення божевільних від решти світу, закриття їх в позачасовому, безіменному просторі. Ізоляція психічнохворих стає різновидом насильницької медичної практики, яка робить лікаря фігурою, яка визначає норми поведінки. Ритм існування регулюється розпорядком, нав'язаним медичним персоналом.

Висновки. У художніх текстах, в яких Леся Українка використовує топос санаторію, нема віддзеркалення санаторійної дійсності; це скоріше відправна точка для роздумів про людину та її навколишній світ. Топос санаторію з його близькістю до сфери хвороби і смерті, часто символічно ототожнюється з Аїдом, країною мертвих. Це властиво й текстові Лесі Українки. Пейзаж міста смутку нагадує нараторці дантівські місця, занурені в біль.

Ключові слова: санаторійний текст, топос санаторію, гетеротопія, автонарація ідентичності.

Вступ

Життя Лесі Українки – це фрагмент понаднаціонального та міжкультурного «маладичного дискурсу» (Szewczyk, 2001: 334), джерелом якого, в даному випадку, був туберкульоз. Текст хвороби, за словами Катажини Шалевської, становить специфічний дискурс ідентичності (Szalewska, 2015: 205), який формує дефективну ідентичність суб'єкта, в рамках якої відбувається взаємонакладання біографії і хвороби (Boguszkowska, 2016: 14–16). Кожне місце в цьому дискурсі, в якому лікується хворий, стає автобіографічним місцем (Czermińska, 2011: 183 – 200). Читання листів Лесі Українки дозволяє нам зауважити процес формування дискурсивного простору хвороби. Спостерігаємо, як вплітаються епізоди лікування в автонарацію ідентичності.

Хвороба створює навколо пацієнта також мережу гетеротопічних пунктів, які заперечують правила, що діють зовні, у світі здорових, викликаючи відчуження від раніше населених, освоєних мовою місць біографії (Szalewska, 2015: 212). Лікарня, санаторій, дача, населена курортниками в лікувально-оздоровчій місцевості, – всі ці місця характеризуються своїм специфічним використанням простору. Вони нав'язують пацієнтові або курортнику певні правила поведінки, місця перебування. Такого виду досвід та спостереження, що стосуються «подорожей за здоров'ям», є в біографії української письменниці Лесі Українки. Це описи, які стосуються саме хвороби, показують стиль життя в тіні хвороби, що особливою мірою вплинуло на появу автобіографічних місць (Czermińska), включених у запис розповіді про життя письменниці.

Життя та творчість Лесі Українки було вже неодноразово об'єктом досліджень, в яких, між іншим, наголошувався дискурс хвороби (Зеров; Гундорова; Зборовська; Агеєва, Борушковська тощо). Біографи письменниці часто звертають увагу на цей аспект життя та його вплив на формування світогляду та характеру письменниці. Дослідники висловлюються про хворобу Українки як про «щоденну боротьбу зі смертю» (Драй-Хмара, 2002: 62), «тридцятирічну боротьбу з туберкульозом» (Забужко, 2007: 76), а про саму письменницю як про «Велику хвору» української літератури (Забужко, 2007: 73). *Метою* цієї статті є спроба проаналізувати фрагмент дискурсу хвороби в творчості Лесі Українки, а саме наявність та спосіб

функціонування «санаторійного тексту» як в листуванні письменниці, так і художній творчості.

Теоретичний базис

Дослідження базується на концепції «санаторійного тексту» Єнса Герльта, понятті, похідному від «петербурзького тексту» В. Топорова (Herlth, 2013: 27); використана також концепція «гетеротопії» Мішеля Фуко. Методологію дослідження доповнюють елементи наратологічного та біографічного методів.

Виклад основного матеріалу

Стратегія «санаторійного тексту», а також образи санаторію, лікарні чи інших лікувальних закладів досить популярні у літературі кінця XIX – першої половини XX ст. Слід зазначити, що про це явище вже йшла мова в літературознавчих дослідженнях, зокрема в працях, присвячених хворобі та її літературним наративам (Ładoń, 2019). Санаторій чи інший лікувальний заклад виступає як характерний топос у багатьох художніх¹ і нехудожніх творах². Присутність таких місць в нараціях про хворобу цілком закономірна. На зламі XIX і XX ст. санаторійне лікування було єдиною пропозицією боротися за життя з туберкульозом.

У листуванні Лесі Українки знаходимо чимало фрагментів, які стосуються перебування письменниці в таких лікувальних закладах. Листи Українки – це спроба запису соматичного досвіду трансгресії, запису хвороби, що зумовлює виникнення т.зв. автобіографічних не-місць (Augé, 2011: 27 – 50) – транзитних просторів лікарень, санаторіїв або курортів, в яких пацієнт зазнає пригнічення і змушений підпорядковуватися пануючим правилам поведінки:

„Тут всі обставини настільки не сприяють писанню, що поки я тут – я не літератор і навіть не людина, а хірургічно-ортопедичний манекен. Ви бачили, який вид мають мої листи, переривані усякими медичними експериментами, – хіба ж то було писання, скажіть самі? (...) А тут день і ніч я вдвох, в 10-й, 11-й іду спати (такий режим), потім щовечора оті масажі,

---

¹ Тут можна назвати хоча б повість Т. Манна «Зачарована гора» (1924) чи «Санаторій під клепсидрою» (1937) Б. Шульца, але також оповідання В. Підмогильного «В епідемічному бараці» (1920) чи повість «Санаторійна зона» (1924) М. Хвильового.

² Роздуми про перебування в таких закладах з'являються дуже часто в автобіографічних текстах багатьох творців, в тому числі письменників, н-д, листи та щоденники Франца Кафки, листування Лесі Українки та М. Павліковської-Ясножевської, щоденник А. Ковальської тощо.

здіймання і (ранком) накладання апарата вибивають мене з настрою, бо занадто нагадують, що я «матеріал», а не людина. ” (Українка, 2017: 141)

Страх перед ліжком як формою поневолення та відчуження від реальної біографії з’являється в листуванні досить часто. Поетеса в основному нарікає на те, що такий спосіб життя створює труднощі в писанні та літературній діяльності або унеможлиблює їх, але тим не менш, вона намагається цим займатися, компенсуючи таким чином прогалини в біографічній безперервності, причиною яких є прогресуюча хвороба: „У мене нога болить як і перше, я «більшою частию лежу на кроваті» (Леся Українка, 2016: 103); „Тож то задумай: поки переписала для «Буковини» два вірша, то тричі лягала – чи хто таке чув?” (Леся Українка, 2016: 100).

Місце хвороби – кімната або інші, чужі приміщення, де письменниця перебуває під час лікувальних процедур, відокремлюються від життєвого простору на основі гетеротопії (Foucault, 2005: 117). Подальші етапи лікування, хірургічні операції, перебування в лікарнях чи клініках під наглядом лікарів викликали у поетеси відчуття поневолення. Тож знаходимо тут типові для наративів про хворобу елементи стосунків між лікарем і пацієнтом (Paryż, 2009: 246), які характеризуються високим рівнем пригніченості й зверхності, а зрештою й влади над особистістю та її тілом:

„Оце по святах маю поїхати в Київ до тих «друзей человечества», побачу, що вони мені скажуть! Певне назначать яку-небудь довжелезну курацію, а може знов у ліжко покладуть на довгий час, а вже мені так не минеться! Коли б ви знали, як мені обридли усі лікарі і їхні ліки, – мені про їх і думать бридко. (...) Іще ж я боюся, що як положать мене в ліжко або (не дай боже!) назначать операцію, то тоді мені вже справді не можна буде нічого писать, а роботи у мене досить багато, – найбільш перекладів” (Леся Українка, 2016: 82).

„От не знаю, чи дадут то мені німці писати в клініці, – певне не дадут! буде шкода, бо тоді не стане моєї найпершої розваги” (Леся Українка, 2016: 107).

Письменниця неодноразово стикалася зі спробами привласнення або відчуження її від життєвого простору через хворобу, а посередньо через лікарів і найближчих, які, з турботою про стан здоров’я

близької людини, часто підкреслювали, що її життя повинно виглядати інакше, що не повинна стільки працювати (розпорядження просторовою практикою – повинна лежати тощо), що такий спосіб життя може завдати їй шкоди і т.д.

„(...) я почала переводити «Одіссею» і вже переложила дві рапсодії, але тепер мусіла все залишити, бо часто слабувала, і всі мені толкують, що я повинна жити рости́ним життям, я стараюсь, але все не можу зовсім обернутись в рослину” (Леся Українка, 2016: 53).

„(...) мама в кожному листі наганяє мене, щоб я нічого не робила, але я, – така вже натура! – не дуже її слухаю, так уже мене ті «слова» одолюють. Бачте, починаю самій собі на диво поправлятися з ногою, то вже и починає обридати панькатися самій з собою, і я починаю торгуватися за право сидіти години зо дві на день при столі. Невже я коли небудь буду вільна? після дев'ятилітньої неволі я досить навчилася скептицизму. А, хоч би один рік чи два визволитися з власного ярма!” (Леся Українка, 2016: 149).

Хвороба вводить у біографію письменниці елемент транзитивності, змушуючи до частих подорожей, перебування в автобіографічних не-місцях, якими стають для Лесі Українки не тільки санаторії, лікарні або інші курорти, але й інші країни, які формують тло її повсякденного життя: „А там знову буду по морях та по «чужих Українах» тинятись” (Леся Українка, 2016: 108).

Наступним елементом її нарративу про хворобу є спостереження під час перебування в санаторіях або інших лікарських закладах. Крім типових коментарів, в яких письменниця реферує рідним умови перебування і подає детальну відомість про витрати, заслуговують на увагу місця, де вона згадує інших курортників. Леся Українка неохоче перебувала там в оточенні людей, зосереджених лише на своєму тілі, для яких саме тіло і його відголоси були головною темою роздумів та розмов. Письменниця уникала такого товариства, шукаючи відпочинку від хвороби. В одному з листів із Єгипту, де перебувала на лікуванні, поетеса написала сестрі про нудний народ іпохондриків, від розмов з якими, часто іпохондричних і дурних, втікала, не маючи сили слухати ці голосіння:

„Се остатнє у нас сього року публіка дуже любить, бо якийсь усе підобрався нудний та іпохондричний народ. Крім одного молодого паризького кравця, що вигоївся тут від сухот і тепер аж плигає з радощів, та ще одної молодої пані, що приїхала з хворим чоловіком і старається розважати його й себе, решта людей все або дуже хворі, або дуже дурні, і я вже стараюся якось утікати від них, бо сили не стає слухати ті іпохондричні, а часом просто безглузді розмови” (Леся Українка, 2018: 513).

У цьому контексті на увагу заслуговує фрагмент листа, в якому поетеса ділиться враженнями від перебування в Німеччині й тамтешніх лікувальних закладах:

„(...)треба описати тутешній наш триб життя. Починаю з лягання спати, бо се теж момент цікавий: людина розбірається, лягає і вкривається але не одіялом а грубою периною, і з під тої перини виглядає нестотно як курча з яйця, таке укривання не лишнє, бо в хаті инший раз буває не дуже гаряче. Вранці прокидаємось близько десятої години; почувши наші голоси й розмову, німка (господиня наша, вона вслуговує) підходить стукає, я встаю їй одчинять *en dés[h]abillé*, вона кожний ранок конечно дивується: *ah? Die Damen sind noch nich aúf?!* потім, на потіху либонь провіщає, *die Kaffé ist schon ganz kalt* («*gounz kold*» по тутешній вимові), ставить на стіл тацу з двома «чарками» (бокалами) кави і зникає. (...) Потім приходить знов німка, узброєна, зо стіркою, щіткою, щіточкою і стірочкою і починає *ordung machen*, о, тут можна б цілу епопею написати!... Німка підходить до вікна, я схоплююсь і натягаю шубу, німка одчиняє настежісінько вікно, розгортає і роскидає постіль по цілій хаті, сама починає лазити по підлозі, замітати, підмітати, вискрібати, витирати і т.д. і т.д.” (Леся Українка, 2016: 115).

Аналізуючи листування письменниці крізь призму наративу про туберкульоз, на думку приходять спостереження, що стосуються порівняння або й навіть ідентичності доль туберкульозників, біографії хвороб і нарації яких у багатьох місцях перетинаються, викликають враження, начебто це аверс і реверс тієї ж самої туберкульозної історії. (Ладонь, 2019: 75). Звичайно, йдеться тут про біографії творців або багатих людей, тому що лише такі свідчення мали шанс бути записані.

Образ санаторію знаходимо також в художній творчості Лесі Українки. Маємо тут на увазі невеликий за розміром прозовий твір *Місто смутку*, який реалізує стратегію т.зв. «санаторійного тексту». Термін «санаторійний текст» запропонував Єнс Герльт, який не приховував певної аналогії до запропонованого Володимиром Топоровим „петербурзького тексту” (Herlth, 2013: 27). Герльт стверджує, що тексти про санаторії, лікувальні заклади, курорти та інші подібні місця мають певні семантичні мотиви, які виходять за межі спільної локалізації й історичних рамок (Herlth, 2013: 27).

Слід наголосити, що тексти, у яких події відбуваються в санаторіях чи подібних закладах, пов’язані між собою не тільки з огляду на спільний тип місця, але й на певні наративні структури і шаблони. У текстах такого виду з’являються специфічні моделі репрезентації суб’єкта і суспільства. Типовий головний герой „санаторійного тексту” – це молодий мужчина. Санаторій представлений як „нібито готель”, де пацієнти ведуть цілком „нормальне” життя; хвороби і вмирання відходять на другий план. Однак фундаментальна відмінність санаторійної дійсності просвічує крізь безтурботну поверхню курортного світу. „Нормальність” тут реконструюється за рахунок відірваності від „нормального” світу. Саме через непевне розрізнення нормальності й іншості санаторій завжди розташований у віддаленому місці, далеко від міста (звичайно, є й інші, більш фундаментальні причини, але мене цікавить насамперед наративне представлення топосу). Подорожуючи до санаторію, головний герой або автор перетинає межу між нормальним світом і санаторійною зоною; на місце прибуває зазвичай після тривалої подорожі поїздом або іншим транспортним засобом. Можна припустити, що в санаторійному тексті йдеться насамперед про символічну відстань, яка означає різницю між „нормальним” суспільством та особливим світом курорту.

Твір Лесі Українки *Місто смутку* реалізує схему, характерну для «санаторійного тексту». Твір був написаний у родинному маєтку поетеси, у Колодяжному, в 1896 році, невдовзі після повернення з місцевості Творки під Варшавою, де, у нововідкритому лікувальному закладі, на посаді старшого ординатора працював дядько письменниці Олександр Драгоманов. Відвідини мали родинно-товариський характер. Враження від перебування в цьому місці

виявилися настільки сильними, що спричинилися до появи твору, про що свідчать також листи поетеси з цього періоду:

“Коли ти подумаєш по сих листах, що у мене в голові «не всі дома», то нема нічого дивного, бо я тільки недавно вернулась із сумашедшого дома, куди їздила в гості до дяді Саші” (Леся Українка, 2015: 403).

У творі Лесі Українки *Місто смутку* нема традиційного реалістичного обрамлення, що поєднує всі санаторійні тексти. Твір побудований на певній домовленості з реципієнтом, закладає знання про специфіку та особливості цього типу місць. Варто додати, що в літературній творчості, як і в загальній свідомості, утвердився характерний спосіб подання психіатричних лікарень. Це особливі місця усамітнення, зазвичай розташовані на деякій відстані від центру, відокремлені стіною, ґратами тощо, в яких: : „(...) pacjenta przyjmuje się nie po to, aby go leczyć, lecz dlatego, że nie może on już lub nie powinien należeć do społeczeństwa” (Foucault, 2000: 104). Розповідь у аналізованому творі ведеться з точки зору здорової людини. У ній не наголошується зовнішня організація простору, інформація про яку обмежується лише згадкою про гімнастику в парку під відкритим небом та спогадами про кабінет лікаря, який служив спальнею нараторці. Нараторка зосереджує увагу на пацієнтах, які перебувають у лікарні. Її цікавлять ці люди, вона спостерігає за їхніми відхиленнями, поведінкою, яка відрізняється від загальноприйнятої норми. Нараторка однак не залишається некритичною по відношенню до цієї норми, що видно вже на рівні мотто твору. «Де та границя, що відділяє нормальне від ненормального?» (Українка, 2021: 176) – запитує нараторка і намагається знайти відповідь на це питання, керуючись, з одного боку, картезіанською парадигмою розуму, з другого, дозволяючи собі на модерністські чи неоромантичні сумніви.

Твір відкривається описом вражень, що виникають у свідомості нараторки під впливом гетеротопії відхилення. Амплітуда почуттів коливається від страху, який супроводжує кожного, хто відвідує таке місце вперше, і який є результатом спілкування з іншістю. Іншість представляють позбавлені свого біографічного часу хворі люди, які перебувають в ситуації повного розриву з реальним часом, розміщені в місці, вхід, а точніше вихід з якого значно обмежений. „Mury szpitala – як зауважує Івона Борушковська – symbolizują odgraniczenie,

ale są jednocześnie związane z wielkim zamknięciem wszelkiej inności – przedstawiają radykalny podział na to, co zewnętrzne, i to, co wewnętrzne” (Boruszkowska, 2016: 204). Це стосується як часової перспективи, так і простору, який нас цікавить. Цей стан розриву з реальним часом робить ці простори гетерохронними (Foucault, 2005: 123). У цьому контексті психіатрична лікарня є місцем високого гетеротопного насичення, оскільки починає функціонувати разом з гетерохронією, яка для пацієнта є символом втрати життя, ліквідації власних автобіографічних місць, поступового зникнення особистості, без надії повернутися до нормального життя.

Отже, ми спостерігаємо тут відокремлення божевілля від решти світу, закриття його в позачасовому, безіменному просторі, відмежованому від зовнішнього світу. Ізоляція психічнохворих є різновидом насильницької медичної практики, яка робить лікаря фігурою, що вирішує норму поведінки. Ритм існування тут регулюється розпорядком, нав'язаним медичним персоналом, в якому на кожен час доби призначаються заходи (Foucault, 1999).

„Одного разу я стояла в парку «сумного міста» і дивилась, як гурт хворих робив гімнастику на широкій площині під соснами. Вони робили все, що їм показував учитель, покійрно і навіть охоче, з поважним, діловим виразом лица. Один молодий чоловік, утомившись стрибанням через козла, одійшов набік і почав надягати на себе сюртук, скинутий було для легкості рухів. Сюртук був почеплений на тій сосні, під якою я стояла, так що панич опинився зовсім близько до мене; я і не думала відходити геть, за скільки днів я вже привикла до мешканців «сумного міста», до того ж сей не раз стрівався зо мною в парку, і я бачила, як він годинами стояв оддалік і дивився смутним і добрим поглядом на дітей, що грали в крокет; діти його не боялись, бо він був «спокійний»” (Леся Українка, 2021: 179)

Герої у аналізованому творі появляються у свідомості героїні-нараторки у вигляді спогадів. Авторка не описує лікарню, не звертає увагу на умови, в яких перебувають хворі, і т.п. У художніх текстах, де реалізується або використовується топос санаторію, не знаходимо віддзеркалення санаторійної дійсності; санаторій це скоріше відправна точка для роздумів про людину та її навколишній світ, подібно є і в Лесі Українки. „Санаторій, – як зазначає Єнс Герльт, – є

топосом особливо значущим, оскільки дозволяє письменникам виокремити суспільний мікрокосм, на основі якого можна – відповідно до прийнятої тут гносеологічної моделі – зробити висновки про критичний стан сучасної суспільної організації та внутрішні суперечності ідентичностей людини першої половини ХХ століття” (Herlth, 2013: 25–37). Леся Українка вдається до цієї традиції. Про санаторійну дійсність тут мало йдеться, з’являються окремі вставки, нараторка говорить про відносну свободу хворих. Таким чином, тут підкреслюється «нормальність» життя; хвороба та пов’язані з нею образи відсуваються на задній план. «Нормальність» тут реконструюється за рахунок відірваності від «нормального» світу. Варто звернутися до концепції «гетеротопії», розробленої Мішелем Фуко, що дозволить додатково схарактеризувати специфіку цього замкнутого лікувального простору. Гетеротопія – це своєрідне „контр-місце” (Foucault, 2005: 120). Гетеротопія – це „місця без місць” (Foucault, 2005: 121), хоча й мають конкретну адресу розташування. Фуко подає кілька прикладів гетеротопії в сучасному суспільстві: кладовища, бази відпочинку, психіатричні лікарні та в’язниці (Foucault, 2005: 122). Гетеротопне не-місце використовується для ексклюзії людей, яким приписується поведінка з відхиленням від загальноприйнятих норм. У цих місцях панують особливі правила та норми, що відрізняють людей, які там перебувають, від решти суспільства. „Гетеротопія починає цілковито функціонувати тоді, коли люди опиняються в ситуації абсолютного розриву зі своїм традиційним часом” (Foucault, 2005: 125). Цей „розрив із традиційним часом” можна побачити не тільки у творі Лесі Українки *Місто смутку*, але й в інших творах із т. зв. циклу санаторійного тексту. Невипадково герої твору з’являються як спогади, при тому спогади нічні, які не мають імен: „молода чорноока дівчина”, „молода поетеса”, „підстаркувата жінка”, „божевільна композиторка”, „веселий маніак”, „геній християнства” та ін. Це далекі від реалістичних універсальні образи-символи, що виступають у вигляді якоїсь фрази, деталі, самохарактеристики чи діалогу.

Перервана також тривалість біографічного часу головного героя, перерваний також і порядок його життєвої рутини. Образ „професора нової психіатрії” – це символ ілюзій, створених душевною хворобою, і тим самим ще більше дисонує з реальністю. Невипадково в центрі твору знаходиться образ професора – типовий герой санаторійного

тексту – молодий мужчина. У творі *Місто смутку* основна увага зосереджена на образі мужчини (його внутрішньому стані), незважаючи на той факт, що більшість хворих – пацієнтів клініки це жінки.

Сам факт появи гетеротопії чи то в реальному світі, чи в уявному, в рамках фікційного наративу, дозволяє нам зробити далекосяжні висновки на тему структури і способу функціонування суспільства, в якому вона з'явилася. Вся епістемологічна конструкція базується на припущенні, що те, що відбувається в гетеротопічному світі, має більш універсальне значення і стосується також нефікційного, реального світу. Гетеротопічний простір, пориваючи з „нормальністю”, хоче інтенсифікувати життя, хоче зробити його „справжнішим” і „автентичнішим”, хоче відновити те, чого було усунуто з сучасних, раціонально організованих суспільств. Зміна місця й оточення змушує героїв по-іншому дивитися на життя, замислюючись над питаннями часу та життєвої рутини.

Герої санаторійного тексту губляться в зманіпульованому часі, що проявляється, між іншим, у їхній неможливості покинути свою гетеротопію. Спостерігаючи різні випадки захворювань, нараторка не аналізує їх. Усіх жителів цього світу читач сприймає крізь призму позитивного ставлення до них самої нараторки. Ми не бачимо тут жахливих дегенератів, огидних монстрів, які навіть зовні не дуже схожі на людину. Хворі в трактуванні поетеси це радше упирі, ніж реальні люди, до того ж досить симпатичні.

Топос санаторію з його близькістю до сфери хвороби і смерті часто символічно ототожнюється з Аїдом, країною мертвих. Подібну ситуацію маємо в тексті Лесі Українки. Нараторці оповідання пейзаж міста смутку нагадує дантівські міста, занурені в біль: *nella citta dolente*. Це початкові рядки третьої частини „Божественної комедії” Данте – „Пекло”. Наведені слова можуть свідчити про те, що описане в оповіданні місто божевільних має пекельне походження (Boruszkowska, 2018: 212). Зрештою, ідучи цим шляхом інтерпретації, порівнюючи варіанти перекладу *Божественної комедії*, слова „*nella citta dolente*”, можна помітити, що перекладачі пропонують такі вислови, як „місто страждань” або „шлях до саду страждань”. Таким чином, як зазначає Івона Борушковська, назву оповідання Лесі Українки можна інтерпретувати як визначення дантівського пекла.

Наукова новизна

У творчості Лесі Українки, а особливо в її епістолярії, є багато матеріалу для актуалізації поняття «санаторійний текст». Незважаючи на те, що біографи приділяють багато уваги хворобам Лесі Українки, досі поняття «санаторійний текст» до творчого спадку письменниці не застосовувалось. Тим часом цей кут зору дозволяє об'єднати художні й епістолярні тексти у певну цілість, яка виявляє чимало рис, характерних для гетеротопій, не-місць, в яких різного ступеня ізоляції піддані особи, які випадають із суспільних норм і правил або виявляють свою іншість.

Висновки

Підводячи підсумок, слід зазначити, що для української письменниці характерною є наявність т.зв. гетеротопій, як фактичних, яких була частим гостем і зафіксувала в літературі особистого документу, так і фіктивних, створення яких представлено в аналізованому творі *Місто смутку*, в якому послідовно реалізується та посиляється на зразок т.зв. санаторійного тексту.

Література

- Augé, M. (2011). *Nie–miejsca. Wprowadzenie do antropologii hipernowoczesności*. Warszawa: PWN.
- Boruszkowska, I. (2018). *Sygnatury choroby. Literatura defektu w ukraińskim modernizmie*. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN.
- Boruszkowska, I. (2016). *Defekty. Literackie auto/pato/grafie – szkice*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Czermińska, M. (2011). *Miejsca autobiograficzne. Propozycja w ramach geopoetyki*. *Teksty Drugie*, 5, 183–200.
- Foucault, M. (2020). *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*. Warszawa: Wydawnictwo: Aletheia.
- Foucault, M. (2005). *Heterotopie – Inne przestrzenie*. *Teksty Drugie*, 6(96), 117–118.
- Foucault, M. (2000). *Choroba umysłowa a psychologia*. Warszawa: Wydawnictwo KR.
- Foucault, M. (1999). *Narodziny kliniki*. Warszawa: Wydawnictwo KR.
- Herlth, J. (2013). *Słodko-gorzkie heterotopie. Bruno Schulz i „tekst sanatoryjny” w europejskiej literaturze okresu międzywojennego*. *Wielogłos. Pismo Wydziału Polonistyki UJ*, 2(16), 25–37.
- Ładoń, M. (2019). *Choroba jako literatura. Studia maladyczne*. Katowice: Stowarzyszenie Inicjatyw Wydawniczych, „Śląsk” Wydawnictwo Naukowe.
- Paryż, M. (2009). *Dyskurs medyczny w „Berenice”*. *Edgar Allan Poe: klasyk grozy i perwersji – i nie tylko...* Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Szalewska, K. (2015). *Przestrzeń choroby – miejsce autobiografii. Kartografia somatyczna w Opowieści dla przyjaciela Haliny Poświatowskiej. Przestrzenie geo(bio)graficzne w literaturze*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.

Szewczyk, K. (2001). *Dobro, zło i medycyna. Filozoficzne podstawy bioetyki kulturowej*. Warszawa – Łódź: PWN.

Гундорова, Т. (2021). «Блакитна троянда» Лесі Українки: психіатрія, біографія і сексуальність (із додатком: Леся Українка. «Крафт-Эбинг. Психіатрія». Виписки). *Слово і Час*, 1, 3–21.

Драй-Хмара, М. (2002). Леся Українка. Життя й творчість. М. Драй-Хмара. *Літературно-наукова спадщина*. Київ.

Забужко, О. (2007). *Notre Dame d'Ukraine. Українка в конфлікті міфологій*. Київ: Факт.

Зеров, М. (2003). Леся Українка. Критично-біографічний нарис. М. Зеров. *Українське письменство*. Київ.

Леся Українка. Листи 1876 – 1897 (2016). Київ: Комора.

Леся Українка. Листи 1898 – 1902 (2017). Київ: Комора.

Леся Українка. Листи 1903 – 1913 (2018). Київ: Комора.

Українка, Леся. (2021). *Повне академічне зібрання творів* (Т. 1–14). Т. 6. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки.

Marta Kachmarchyk. «Sanatorium Text» Transformations in the Literary Works of Lesya Ukrainka. The article deals with the notion «sanatorium text» implementation in the context of Lesya Ukrainka's literary works. A severe illness and the necessity of regular curing in the treatment facilities over a lifetime have influenced the numerous texts biographical background with appropriate thematic area, comprising both epistolary genre (predominantly) and literary texts (in general). **The article's objective** is to reconstruct the «sanatorium text» phenomenon in the Lesya Ukrainka's epistolary and literary heritage. Author's letters are displaying the formation of the illness discursive space, the reader can notice how some treatment process episodes have penetrated into the identity's auto-narration. **Theoretical framework** of the given paper consists of «sanatorium text» concept (E. Gerlt) and «heterotopia» theory (M. Fuko). The research's methodology is also supplemented by the elements of narratological and biographical methods.

Results of the study. Experience and surveillance, gained in the course of so-called «travels for health» is an essential part of Lesya Ukrainka's biography. Correspondence fragments, referring to illnesses, reflect the lifestyle under the disease conditions. Illness generates around the patient a kind of «heterotopic points» (M. Fuko) network, denying the outer worlds' rules, commonly accepted in the no-illnesses society, activates the alienation effect from earlier accustomed biography places. A hospital, a sanatorium, a villa, full of health-resort visitors in the medical and health-improving location, all these locuses are associated with peculiar space dimension use and presuppose certain patterns of behavior.

The article analyzes, namely, Lesya Ukrainka's short story «The city of sorrow». The story shows the separation process of the mentally ill people from the rest of the world, their alienation in the timeless and no-name space. Isolation of mentally sick became a kind of the violent medical practice, where a doctor is a person who sets behavioral norms. Day-to-day existence is determined by the schedule, imposed by medical staff.

Conclusions. There is not any sanatorium reality description in the Lesya Ukrainka's literary texts, where sanatorium topos is used; it is rather meant as starting point for contemplations about the human being and their surroundings. Sanatorium topos with its «illnesses and death» connotations are often symbolically correlated with Hades, land of the dead. It is a peculiar feature of Lesya Ukrainka's works. City of sorrow landscapes are reminding the narrator Dante's places, immersed in pain.

Key words: sanatorium text, resort topos, heterotopia, identity's auto-narration.

Качмарчик Марта – доктор філософії в галузі літературознавства, доцент кафедри російської, української та білоруської літератур Люблінського католицького університету Івана Павла II (Люблін, Польща), <http://orcid.org/0000-0002-8840-5509>; marta.kaczmarczyk@kul.pl